

სერგო ვარდოსანიძე

**მიხეილ ქავთარია, როგორც საქართველოს
ეკლესიის ისტორიის მკვლევარი**

პროფესორი მიხეილ ქავთარია იყო დიდი ფილოლოგი, ისტორიკოსი, ტექსტოლოგი, რომელიც თანაბარი გატაცებით იკვლევდა როგორც ქართული ლიტერატურის ისტორიის, ხელნაწერების, სიგელ-გუჯრების, ასევე საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის საკითხებს.

XX საუკუნის 20-80-იან წლებში საოკუპაციო ათეისტური ხელისუფლების მმართველობის ჟამს, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიის საკითხებზე მსჯელობა მატერიალისტური აზროვნების ქართული კულტურის განვითარების ჩარჩოებში შეიძლებოდა წარმოჩენილიყო. საერო მეცნიერთა შორის თითქმის არავინ იყო, ვინც მიუკერძოებლად, მეცნიერული კეთილსინდისიერებით მოგვითხრობდა მრავალსაუკუნოვანი საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ისტორიას. პროფესორი მიხეილ ქავთარია იყო ერთადერთი მეცნიერი, რომელიც ანგარიშს არ უწევდა ოფიციალურ კონიუქტურას და ობიექტურად იკვლევდა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხებს. ახალგაზრდობიდან მისი ამ პრობლემებით დაინტერესება იმან განაპირობა, რომ ბატონი მიხეილის ბავშვობა და სტუდენტობა ორი დიდი პიროვნების, აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის და სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის უწმიდესი და უნეტარესი კალისტრატე ცინცაძის საახლობლო წრეს უკავშირდება. აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის მეშვეობით მან თითქმის ყველაფერი იცოდა დიდი პატრიარქების კირიონის, ლეონიდეს და ამბროსის შესახებ, ასევე XIX-XX საუკუნეების ქართველოლოგიური მეცნიერებების წინაშე არსებულ გამოწვევებზე. პატრიარქი კალისტრატე იყო XIX-XX საუკუნის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ცოცხალი მატთანე.

მომავალში ალბათ უფრო სერიოზული ნაშრომი დაიწერება საქართველოს ეკლესიის ისტორიის პრობლემებზე მიხეილ ქავთარიას ნაშრომების შესახებ. ამჯერად მინდა ვისაუბრო პროფესორ მიხეილ ქავთარიას დამოკიდებულებაზე უწმიდეს და უნეტარეს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ I-ზე და უწმიდეს და უნეტარეს კათოლიკოს-პატრიარქ კალის-

ტრაქტზე. ურთულესი იყო ცხოვრების და მოღვაწეობის ის გზა, რომელიც კათოლიკოს-პატრიარქმა ანტონ I განვლო, საერო ცხოვრებაში პირადი ტრაგედიის შემდეგ მან ეკლესიას მიაშურა, 18 წლის ასაკში (1738 წ.) იგი ბერად აღიკვეცა და ეწოდა სახელად ანტონი, 1739 წელს გახდა გელათის წინამძღვარი, 1740 წელს (20 წლის ასაკში) ლიხთ-იმერეთისა და აფხაზთა კათოლიკოს გრიგოლის ლოცვა-კურთხევით გახდა ქუთათელი მიტროპოლიტი, 1744 წელს იგი აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად აირჩიეს (1744-1755 / 1764-1788). პატრიარქი ანტონ I იდევნებოდა ჯერ ირან-რუსეთის ინტერესების დამცველი პოლიტიკური ჯგუფის მიერ, ხოლო შემდეგ ეკლესიის და სასულიერო წოდების მარგინალიზაციის მიზნით ანტირელიგიური ისტერიის წლებში (1922-1938 წ.წ.) გამოიყენეს მისი მოწინააღმდეგეების მიერ გავრცელებული ცილისწამება თითქოს ანტონ I-მა ცეცხლს მისცა „ვეფხისტყაოსანის“ ხელნაწერები. პროფესორმა მიხეილ ქავთარიამ გასული საუკუნის 70-იან წლებში მიზნად დაისახა უსამართლოდ დაჩაგრული დიდი საეკლესიო მოღვაწის და მეცნიერის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ობიექტური სურათის წარმოჩენა, მაგრამ გამოკვლევის სათაური ეპოქის სირთულის პირობებში ასე შენიღბა: „XVIII საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან“ (ქავთარია, 1977: 3) (ანტონ ბაგრატიონის ეპისტოლარული მემკვიდრეობა).

მან ამ მონოგრაფიით გააბათილა კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ პირველის შესახებ არსებული ყველა უსამართლო ბრალდება და ეს საეკლესიო მოღვაწე თავისი სიდიდით დაუბრუნა ქართულ სინამდვილეს. ბატონმა მიხეილმა კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ პირველზე მოიძია ყველა მასალა როგორც გამოქვეყნებული, ასევე გამოუქვეყნებელი ხელნაწერები, დოკუმენტები და მათი ანალიზის საფუძველზე აღადგინა XVIII საუკუნის 40-80-იანი წლების საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მღელვარე ეპოქა. მისი კვლევის სტილი იყო უბრალო მაგრამ ტევადი. მაგალითისთვის მას მოჰყავს A904, ფ.163 ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერი: „თუესა აგვისტოსა იკურთხა კათოლიკოზად მეფის ძე ანტონი“ (ქავთარია, 1977: 3.) და აგრძელებს რომ იშვიათი იყო საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში მსგავსი მაგალითი როდესაც 24 წლის ახალგაზრდა საქართველოს ეკლესიის წინამძღოლი გახდა. პატრიარქ ანტონ I არა მარტო ქართველი სასულიერო პირების ნაწილი და ათეისტი მეცნიერები აკრიტიკებდნენ, არამედ ვინმე გ. მირზოიანმა იგი რეაქციონერ-სქოლასტიკოსად მიიჩნია. პროფესორმა მიხეილ

ქავთარიამ მეცნიერული არგუმენტების მოხმობით უარყო გ. მირზოიანის მოსაზრება და განავითარა ის თვალსაზრისი, რომ „კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ I-ის სახით საქართველოს ეკლესიას სათავეში ჩაუდგა დიდი ნიჭის და ერუდიციის ადამიანი, რომელმაც ქართლ-კახეთის მეფეთა მხარდაჭერით კულტურული ცხოვრების განვითარების ფართო გეგმა შეადგინა“ (ქავთარია, 1977: 4). მიხეილ ქავთარიას მართებული დასკვნით, დაპირისპირება პატრიარქ ანტონ პირველსა და თეიმურაზ მეორის მოძღვრის ზაქარია გაბაშვილის ბანაკებს შორის იყო ბრძოლა ქვეყნის პოლიტიკური ორიენტაციის განსაზღვრისათვის. პატრიარქი ანტონ I იყო ევროპული ორიენტაციისა და საქართველოს მომავალს ევროპაში ხედავდა, ხოლო ზაქარია გაბაშვილის ჯგუფი რუსულ-ირანულ ინტერესებს გამოხატავდა. მეცნიერის დასკვნით პატრიარქი ანტონ I უფრო მისი პოლიტიკური ორიენტაციის მსხვერპლი იყო, ვიდრე რელიგიური ცდომილებებისა. ოპონენტებმა ორი რამ არ აპატიეს კათოლიკოს-პატრიარქს: 1. ანტონ I შეეცადა მატერიალურ კეთილდღეობაზე გადართულ ეპისკოპატის გაკონტროლებას და სულიერებისკენ მობრუნებას; 2. მისი პოლიტიკური ორიენტაცია დიდ საგანმანათლებლო რეფორმას და ინტელექტს მოითხოვდა. ამიტომ გამოიყენეს მისი კავშირები კათოლიკე მისიონერებთან, ბრალი დასდეს კათოლიკურ ცდომილებაში. რუსეთისკენ მოძრავ თეიმურაზ II-ის მხარდაჭერით 1756 წლის 4 აპრილს მოწვეულ საეკლესიო კრებაზე გადააყენეს პატრიარქობიდან და საქართველოდან გააძევეს. პროფესორ მიხეილ ქავთარიას სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოაქვს 1756 წლის საეკლესიო კრების დოკუმენტური მასალა, პატრიარქ ანტონის „მონანიების“ წერილი, შემდეგ მანამდე გამოუქვეყნებელი წყაროების ანალიზის საფუძველზე აღადგენს მის მოგზაურობას რუსეთში, რუსეთის სინოდის წინაშე გამოსვლას, სადაც 1757 წლის 16 მარტს მან წარუდგინა „სიმბოლო სარწმუნოებისა“ (ქავთარია, 1977: 29), რომელშიც მკაფიოდ ჩამოაყალიბა თავისი რელიგიური მრწამსი. როგორც ცნობილია რუსეთის სინოდმა 1757 წლის დეკემბერში ანტონი დანიშნა ვლადიმირის ეპისკოპოსად. რუსეთისათვის მთავარი იყო ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ევროპული ორიენტაციის მეთავე პიროვნება უკვე მის მეთვალყურეობის ქვეშ ყოფილიყო და მისთვის ეპარქიას არ დაიშურებდა.

1762 წლის 8 იანვარს ქართლის მეფე თეიმურაზ II გარდაიცვალა. მიხეილ ქავთარია იმოწმებს ერეკლე II-ის ანტონ კათოლიკოსისადმი გაგზავნილ წერილს: „რა წახველ... მას აქეთა მეცა სიცოცხლესა და გონებისა სიხარული გამრებია, დამიჯერე,

ახლოს ვერ მოგახსენებდი ამას, მაგრამ ახლავ მოგახსენებ... შენ საქართველოს ეკლესიის მარილი და მეფეების გვირგვინი გაგვეცალე... შენი ამ ქვეყნიდან დაკარგვა ჩვენ უნდა დაგვემძიმოს“ (ქავთარია, 1977: 46). ანტონ I, ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის მოწვევით, დაბრუნდა საქართველოში და 1764 წელს კვლავ დაიკავა კათოლიკოს-პატრიარქის ტახტი, მან თავდაპირველად სცადა ზაქარია გაბაშვილის ჯგუფთან მოლაპარაკება, მაგრამ რაკი ეს მცდელობა უშედეგო იყო ამიტომ ზაქარია ეკლესიიდან განაყენა. „გამოჩნდა უკვე ჩვენსა ამას ეპარქიასა შინა კაცი გამრყვნელი ქრისტეს სავენახისა, ზაქარია უკვე ხუცესი ამაღლებული მეცნიერებასა ზედა ღვთისასა“ (ქავთარია, 1977: 47). პროფესორ მიხეილ ქავთარიას ამ გამოკვლევაში მოხმობილი აქვს არაერთი მანამდე მეცნიერული წრეებისათვის უცნობი დოკუმენტები, რომელნიც ნათლად წარმოაჩენს ეპოქას, იმ დროს მოღვაწე ადამიანებს. ბატონი მიხეილ ქავთარია ყურადღებით ეკიდება თითოეულ პიროვნებას, ცდილობს დოკუმენტებში მოხსენიებულ პირთა შესახებ რაც შეიძლება მეტი ინფორმაციის მოძიებას და წარმატებით ახერხებს ამას. მაგალითისთვის გიორგი XIII ჰყავდა სამი ცოლი, პირველი ადრევე გაუშვა, მეორე ქეთევან ანდრონიკაშვილი გარდაიცვალა 1782 წლის 3 ივნისს, დასაფლავებულია გარეჯის უდაბნოში, მესამე მარიამ გიორგის ასული ციციშვილი (იხ. პლ. იოსელიანი „ცხოვრება გიორგი XIII-სა გვ. 14) (ქავთარია, 1977: 206), სწორედ ამ პიროვნებას გულისხმობს ანტონ I. პროფესორმა მიხეილ ქავთარიამ ამ გამოკვლევით გააცოცხლა XVIII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკური და საეკლესიო ისტორიის არაერთი უცნობი ფაქტი, მოვლენა და მომავალ თაობებს შესაძლებლობა მისცა ახლებურად გაეაზრებინათ კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ I ეპოქა და მისი მოღვაწეობა.

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის უახლოესი ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს XX საუკუნის დიდი პატრიარქის კირიონის, ლეონიდეს, ამბროსის, კალისტრატეს ჩანაწერებს, საარქივო დოკუმენტებს. მიხეილ ქავთარიას წინასიტყვაობით გამოიცა კათოლიკოს-პატრიარქების ამბროსისა და კალისტრატეს ჩანაწერები. განსაკუთრებით ფასეულია უწმიდესი კალისტრატეს მოგონებები, რომელშიც დავწრილებითაა გადმოცემული XIX საუკუნის 70-80-იანი წლებიდან რუსეთის ეგზარქოსების საქმიანობა 1917 წლამდე, ასევე საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლის მნიშვნელოვანი მოვლენები. მიხეილ ქავთარიას ფხიზელ თვალს

შეუმჩნეველი არ დარჩა ის არასასურველი პროცესები, რაც ფართო საზოგადოებისათვის უცნობი იყო, მაგრამ კარგად ჩანდა კათოლიკოს-პატრიარქ კალისტრატე ცინცაძის ჩანაწერებში. სასულიერო პირთა ერთი ნაწილის კომფორმიზმი, საოკუპაციო ხელისუფლებასთან თანამშრომლობა, ეკლესიისა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის იდეალების ერთგული სასულიერო პირების დევნა-შევიწროება და უსამართლო ცილისწამების კორიანტელში გახვევა. პროფესორ მიხეილ ქავთარიას შენიშვნებითა და ბოლოსიტყვაობით 1994 წელს გამომცემლობა „კანდელმა“ გამოსცა პატრიარქ კალისტრატეს მიტროპოლიტობის დროინდელი ენციკლოპედიური ნაშრომი „ქვაშვეთის წმიდა გიორგის ეკლესია ტფილისში“. საქართველოს ეკლესია-მონასტრებზე არაერთი საინტერესო გამოკვლევა არსებობს, მაგრამ იშვიათად მინახავს ასეთი სრულყოფილი გამოკვლევა, რომელიც არა მარტო ქაშუეთის წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესიასთან დაკავშირებულ ყველა კითხვას პასუხობს და აცოცხლებს XVIII-XX საუკუნეების საქართველოს ეკლესიის ისტორიის არაერთ მნიშვნელოვან მოვლენას. წიგნის ბოლოსიტყვაობაში პროფესორი მიხეილ ქავთარია წერდა: „ქვაშვეთის ეკლესიის ისტორია, როგორც წიგნს ჰქვია, ავტორის ჩანაფიქრით მხოლოდ ერთი, თუნდაც დიდებული ტაძრის ისტორია კი არ უნდა ყოფილიყო, არამედ თბილისის სიძველეთა ისტორიაც და კეთილშობილური ვალის მოხდაც იმ ადამიანთა ხსოვნის წინაშე, რომელნიც უხმაუროდ აკეთებენ თავიანთ საქმეს, ინახავდნენ განათლების კეთილშობილურ ტრადიციებს და ქვეყნის სიყვარულის ჩირაღდანს“ (ცინცაძე, 1994: 263). პროფესორი მიხეილ ქავთარია პატრიარქ კალისტრატეს როგორც პიროვნების და მეცნიერის შეფასებისას იშველიებს აკადემიკოს კორნელი კეკელიძეს: „თუ არა ეკლესია, კალისტრატეს სახით ქართულ ფილოლოგიას და ეკლესიის ისტორიას მაღალი რანგის მკვლევარი ეყოლებოდაო“. უწმიდესი პატრიარქის მოწინააღმდეგენიც ვერ მალავდნენ მის გამორჩეულობას ამის დასტურად ბატონ მიხეილს გამოუქვეყნებელი საარქივო მასალებიდან მოაქვს ქუთათელი მიტროპოლიტის დავით კაჭახიძის სიტყვა, რომელიც მან წარმოთქვა სინოდის სხდომაზე: „აბა ერთი თვალი გადავავლოთ ჩვენ წარსულ საეკლესიო ცხოვრებას ამ უკანასკნელი ორმოცი წლის განმავლობაში, რომელი სასულიერო პირი უფრო ხშირად, უფრო მეტი პატივისცემით იხსენიებოდა ჩვენს წრეში... კალისტრატე, კალისტრატე აი, ეს კალისტრატე ინტელექტუალურადაც და მოქმედებითაც უპირატესად ცნობილი იყო ჩვენს შორის“. მიხეილ ქავთარია აზუსტებს პატრიარქ კალისტრატეს როლს ავტოკეფალიისათვის ბრძოლაში, მოკლედ მიმოიხილავს მის პირველ

სადიპლომო ნაშრომს, შემდგომ 1917 წლის ივნისში პეტროგრადში მოლაპარაკებებს რუსეთის დროებით მთავრობასთან, პატრიარქ ტიხონის წერილზე ლეონიდე კათოლიკოსის პასუხს, რომელიც იმხანად დეკანოზ კალისტრატეს დაუწერია, ასევე ხაზს უსვამს 1943 წლის 31 ოქტომბერს რუსეთის ეკლესიის მიერ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ტერიტორიულ ავტოკეფალიის ცნობაში პატრიარქ კალისტრატეს როლს.

პროფესორმა მიხეილ ქავთარიამ შესანიშნავად იცოდა XX საუკუნის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ისეთი ფაქტები და მოვლენები, რომელნიც ფართო საზოგადოებისათვის დაფარული იყო (მოსაყდრის პრობლემა პატრიარქ ამბროსის დროს, ქუთაისის 1926 წლის დეკემბრის ყრილობა, შიდა ინტრიგები და დაპირისპირებები ეკლესიაში 1950-60-იან წლებში, 1968 წლის საეკლესიო ამბოხი, მიტროპოლიტ გაიოზ კერატიშვილის საქმე). ამ უამრავი პირველხარისხოვანი ინფორმაციების პატრონი იყო საოცრად თავმეკავებული ადამიანი. ამ, ერთი შეხედვით, ღია, თავისუფალ, მეგობრულ კაცს ჰქონდა თავისი მაღალი მოქალაქეობრივი და მეცნიერული პრინციპები და ამ გზიდან ვერავინ ვერასოდეს ვერ გადაიყვანდა. მიხეილ ქავთარია არასოდეს ავზე კარგს და კარგზე ავს არ იტყოდა. უხმაუროდ დიდ საქმეს აკეთებდა, ინახავდა და აცოცხლებდა საქართველოს ეკლესიის დიდ ისტორიის და გარშემომყოფთ გვაჩვენებდა როგორი უნდა იყოს ჭეშმარიტი მეცნიერი, თავისი საქმის, ქვეყნის პატრიოტი. მისი ამ სოფლიდან გასვლა ჩვენთვის დიდი ტკივილია, მაგრამ მეცნიერული მემკვიდრეობა და სახელი ის სიმადლეა, რომელიც აისბერგივით დიდხანს გამოჩნდება და იბრწყინებს ქართულ ინტელექტუალურ სივრცეში.

დამოწმებული ლიტერატურა:

ქავთარია, 1977: მ. ქავთარია, „XVIII საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან“ თბ., 1977;

ცინცაძე, 1994: ვ. ცინცაძე, „ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესია ტფილისში“, თბ., 1994.

Sergo Vardosanidze

**Mikheil Kavtaria as a Researcher of the History of
the Georgian Church**

Professor Mikheil Kavtaria was a great philologist, historian and textual scholar who researched with equal enthusiasm the history of Georgian literature, manuscripts and historic documents as well as the matters of the History of the Georgian Orthodox Apostolic Church.

In '20s to '80s of the 20th century, during the occupant and atheist government ruling, discussions around historic matters of the Georgian Orthodox Church could be manifested within the developmental frames of materialistic thinking of the Georgian culture. Among the secular scientists there was hardly anyone who would recount the centuries-old history of the Georgian Orthodox Apostolic Church impartially and with scientific honesty. Professor Mikheil Kavtaria was the only scientist who disregarded the official political conjuncture and objectively researched the history of the Georgian Church.

Professor Mikheil Kavtaria was well aware of historic facts and events of the 20th century Georgian Church that were hidden from the general public (the issue of co-regent During the Patriarch Ambrosi, December 1926 Congress in Kutaisi, inner intrigues and oppositions within the Church in 1950s and 1960s, Church revolt of 1968, the case of Metropolitan Gaioz Keratishvili). The person aware of the top priority information was remarkably reserved. This man, who seemed to be an open, free and friendly person, had high civic and scientific principles that no one could ever make him divert from. Mikheil Kavtaria would never praise vice or denounce virtue. He quietly pursued great deeds, preserved and kept alive the great history of the Georgian Church and to all of us served as an embodiment of a true scholar and a real patriot devoted to his cause and country. His passing brings us great pain however his scientific legacy and his name alike towering iceberg will shine in the Georgian intellectual sphere for many years to come.